

Obraz otcovstva v metaforike – etnolingvistická sonda¹

<https://doi.org/10.34739/clit.2022.16.10>

The Image of Fatherhood in Metaphors: an Ethnolinguistic probe

Abstract: In the presented study, our goal was to examine the stereotypical image of fatherhood / father in the Slovak cultural-linguistic area. Using the methodology of cognitive ethnolinguistics, the author focuses on the analysis of metaphorical concepts in which the image of fatherhood and father with various axioms was established. Examining metaphorical concepts, the author works with the Slovak National Corpus. Based on the peculiarities of the acquired concepts, the author was able to define metaphorical groups in which fatherhood acts primarily as an inanimate object and a living being. In this way, this study contributes to the precise meaning identification and definition of the cognitive concept of fatherhood from an ethnolinguistic point of view, and therefore contributes to a more detailed knowledge of the concept and its specifics, present in the Slovak language and in the Slovak cultural symbolism.

Keywords: fatherhood, metaphor, cognitive concept, ethnolinguistics, Slovak cultural symbolism

Úvod a metodický postup

V predkladanom príspevku obraciame pozornosť na analýzu foriem a sémantických štruktúr pojmu *otcovstvo* v dostupnom textovom materiáli, zbieranom v databázach Slovenského národného korpusu (ďalej SNK)².

¹ Tento text bol napísaný v súvislosti so zámermi výskumného projektu Vega 1/0099/22 *Dynamika a podoby súčasného naratívneho folklóru* (zodpovedný riešiteľ Mgr. Lubomír Gábor, PhD.).

² Pre potreby tejto korpusovej analýzy využívame databázu SNK prim-9.0-public-sane, obsahujúcu 1 620 900 802 pozícií. Skúmaný pojem vykazuje v tomto korpusovom materiáli 4220 výskytov (pri filtrovaní len prvého výskytu v dokumente je to 1870 pozícií).

V takto profilovanej analýze vychádzame z metodiky etnolingvistickeho výskumu, ktorý sa pokúša o. i. definovať jazykový obraz sveta³, no nepôjde nám o detailnú kognitívnu definíciu uvedeného pojmu, do ktorej sa zapája viacero zložiek⁴. Zameriame sa preto len na funkcionálnu metaforických štruktúr – s tým súvisiacu figuratívnu obraznosť i stereotypnosť⁵ –, ktoré sa dotýkajú kognitívneho konceptu *otcovstvo*. Budeme sa sústreďovať na uplatňovanie daného pojmu v kognitívnych metaforách prítomných v slovenskom jazyku, pretože kognitívne metafory, ktoré tvoria dôležitú súčasť etnolingvistickeho výskumu, vnímame s odkazom na teorému americkej kognitívno-lingvistickej školy ako jazykové výrazy existujúce v pojmovom systéme človeka a potvrdzujúce, že procesy ľudského myslenia sú do značnej miery metaforické, t.j. ľudský pojmový systém je štruktúrovaný a definovaný metaforicko-metonymicky⁶.

Tu sa tiež uplatňuje poznatok, že významy sú ľudské výtvy, pričom fungujú vo vzťahu k ľudským parametrom, napríklad k rozmerom ľudského tela, možnostiam človeka, jeho zmyslovému vybaveniu a pod⁷. V teórii štruktúrnej metafory sa jedna oblasť ľudskej skúsenosti zo zdrojovej konkrétnej oblasti (*source domain*) prenáša (pojem *mapping*) do inej oblasti skúsenosti⁸, ktorú vnímame ako cieľovú a abstraktnú (*target*

Absolútna frekvencia pojmu v 1870 výskytoch je 1,15 na milión, konkordancia má hodnotu 923,15.

³ Odvolávame sa najmä na metódy analýzy kognitívnych konceptov, vypracované poľskou či českou etnolingvisticou školou. Vychádzame predovšetkým z diel Jerzyho Bartmińskiego (2012, 2016) a Ireny Vaňkovej (2005, 2007). Dôležitou súčasťou pre tento druh analýzy sú aj výsledky americkej kognitívno-lingvistickej školy s dôrazom na výskum kognitívnej metafory, ide najmä o práce Geoga Lakoffa a Marka Johnsona (2014).

⁴ Cieľom skúmania jazykového obrazu sveta je definícia vybraných konceptuálnych pojmov v precíznom a detailnom spracovaní v podobe slovníkového hesla. Súčasťou takejto analýzy podľa J. Bartmińskiego (2012, s. 25) je pohľad na nominálnu funkciu pojmov, ich onomaziologickú bázu, etymologický vývin, lexikálnu a lexikografickú, sémantickú rovinu, slovotvorné formácie a významové konotácie v jazykovo-kultúrnej symbolike, ďalej ich použitie v metaforických extenziách, frazeologických jednotkách, napokon na ich uplatnenie v textovom a kontextovom korpuse. Cieľom je výskum jazykových a kultúrnych stereotypov, ktoré sa v jazykovom obraze sveta odrádzajú a vychádzajú z uplatňovaných, teda sociálne zakotvených, kultúrnych symbolov.

⁵ Pojem stereotyp chápeme v intenciách etnolingvistickeho výskumu ako prvok súvisiaci so spoločenským (kultúrno-spoločenským) rozmerom slov, znakov, v kolektíve utváraných a rekurentne šírených predstáv, ktoré sú za nimi, poukazujúc na fixovanosť konkrétnej charakteristiky kognitívnych pojmov v jazyku (bližšie podľa Vaňková, 2005, s. 86-88).

⁶ Bližšie podľa Lakoff – Johnson: G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory, ktorými žijeme*, Brno 2014, s. 18.

⁷ I. Vaňková, *Nádoba plná reči*, Praha 2007, s. 56.

⁸ G. Lakoff tu pracuje najmä s pojmom *idealized cognitive model* (ICM). Ide o kognitívnu kategorizačnú oblasť – doménu (*domain*). Ak sa chápanie pojmu v jednej kategorizačnej

domain) na základe radu významových súvislostí medzi nimi. Zdrojová oblasť teda poskytuje konkrétne významové kognitívne bázy na uchope-
nie abstrakcií v cieľovej oblasti⁹.

V tejto súvislosti je potrebné dodať, že do úvahy berieme všetky prítomné pozície skúmaného pojmu bez ohľadu na typ textu, z ktorého bol pojem do korpusu zaradený, zohľadňujú sa teda okrem legislatívnych textov aj diela beletrie, žurnalistické texty a nábožensko-kontemplatívne úvahy. Zväčša je ťažké rozlíšiť náboženské úvahy, ktoré vnímanie pojmu posúvajú do abstraktnej spirituálnej roviny, od niektorých žurnalistických textov, v ktorých sa vyskytujú podobné obrazy a symboly. Navyše vychádzame z noetickej bázy etnolingvistiky, ktorá si žiada dôsledný kvantitatívny prístup k dátam a odmieta selektívnosť vedúcu ku skresľovaniu výstupných hodnotení vybraného kognitívneho konceptu¹⁰. Práve celistvým pohľadom na jednotlivé výskyty skúmaného pojmu chceme prispieť k detailnejšiemu a precíznejšiemu poznaniu obrazov roly otca v (slovenskej) kultúrnej symbolike a hlavne metaforike.

Sémantické jadro konceptu „otcovstvo“

Zo synchronného hľadiska sa pojem otcovstvo v slovenskom jazyku chápe ako stav a vzťah otca k dieťaťu¹¹, a to práve prostredníctvom slovného základu „otec“, denotujúceho primárne (priamy – pokrvný či nepriamy – nepokrvný) vzťah muža k dieťaťu. Z tohto významového rámca sa odvíjajú viaceré kultúrnosymbolické konotácie otca a jeho vzťahu k iným ľuďom v reprezentujúcom pojme *otcovstvo*.

oblasti (v jednom ICM) vníma na pozadí iného ICM, ide o metaforický postup; ak sa proces prenášania, t. j. mapping, uskutočňuje len v jednom ICM (teda len v jednom kategorizačnom rámci – v jednej doméne), daný proces je metonymický, pretože vychádza zo sémantickej inferencie pojmu (bližšie podľa Kövecses, 2002, s. 144).

⁹ Z. Kövecses, *Metaphor. A Practical Introduction*, University Press, Oxford 2002; I. Vaňková, *op. cit.*, s. 69; G. Lakoff, M. Turner, *More than Cool Reason*, Chicago – London 1989, s. 112.

¹⁰ J. Bartmiński, *Jazyk v kontextu kultury*, Praha 2016.

¹¹ Lexikálno-lexikografickú definíciu preberáme zo slovníkov a kodifikačných príručiek slovenského jazyka, dostupných na stránke Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave. Definíciu skúmaného pojmu, obsiahnutú v slovníkoch, je možné vyhľadať online: [https://slovník.juls.savba.sk/?w=otcovstvo&s=exact&c=E239&cs=&d=kssj4&d=psp&d=ogs&d=sss&d=orter&d=scs&d=sss&d=peciar&d=ssn&d=hssj&d=bernak&d=nou&d=orient&d=locutio&d=obce&d=priezviska&d=un&d=pskcs&d=psken# \[24.11.2021\]](https://slovník.juls.savba.sk/?w=otcovstvo&s=exact&c=E239&cs=&d=kssj4&d=psp&d=ogs&d=sss&d=orter&d=scs&d=sss&d=peciar&d=ssn&d=hssj&d=bernak&d=nou&d=orient&d=locutio&d=obce&d=priezviska&d=un&d=pskcs&d=psken# [24.11.2021]).

Vychádzajúc zo symbolicko-stereotypnej roviny v slovenskom jazyku, môžeme sledovať, že od priameho vzťahu medzi mužom a dieťaťom sa ďalej konotujú pojmy ako duchovný otec (kňaz, pastier a pod.) – vedie svoje deti/svojich zverencov v duchovnom zmysle, výchovne na nich vplýva a usmerňuje ich –, predok odkazujúci dedičstvo (najmä v symbolickej rovine) ďalším generáciám, napr. krajina otcov, dedičstvo otcov. Okrem toho sa otec môže vnímať aj ako muž, ktorý zastupuje otca alebo má k niekomu, niečomu vzťah ako otec, napríklad krstný otec, otec národa, otcovia mesta a i.¹²

Práve v takýchto momentoch sa môže významnejšie poukázať na potrebu detailnej korpusovej analýzy z pohľadu etnolingvistiky, lebo precizuje figuratívnosť, symbolické konotácie a stereotypy, ktoré nie sú v synchronných lexikografických výstupoch vôbec prítomné. Z dostupných dát, získaných v SNK, sme v súvislosti s pojmom otcovstvo (otec) natrafili aj na konotatívny význam pôvodca, tvorca niečoho, a to v pozitívnom i negatívnom zmysle, napríklad „Celým generáciám. Ak si nárokuje štátnické otcovstvo, jedno mu patrí určite: položil základy“, „Otcovstvo nacionalizmu sa pripisuje Francúzom“, „Ale pritrafi sa i Majstrovi, že otcovstvo myšlienôčok prináleží inému“, „pre autora Pocty znamenalo, že mu priznali otcovstvo amerického op artu“, „svojím ‚otcovstvom‘ talianskeho fašizmu“, „zväzu Vladimira I. Lenina z neslávneho ‚otcovstva‘ bolševického teroru“. Navyše sa otcovský vzťah môže významovo definovať prostredníctvom blízkeho priateľstva, schopnosti inú osobu pozitívne ovplyvňovať, počúvať, byť jej psychickou oporou:

Tam sa začalo kamarátstvo, ktoré trvalo dlho. Hoci bol o tridsaťdva rokov starší, nešlo o vzťah učiteľa a žiaka, lebo on by bol zlým učiteľom. Azda tam bolo čosi z otcovstva. Usiloval sa o mňa trocha starať, lež priateľstvo jednoznačne prevažovalo.

V dostupných korpusových dátach sa otcovstvo vníma najmä prostredníctvom pojmov ako úcta k tradícii predkov, dôstojnosť, česť, hrdosť a autorita, aktívny prístup k dieťaťu, mentálna pripravenosť človeka, mužnosť (znak mužskej identity), plodnosť, láska, šľachetnosť, nezištnosť,

¹² Lema „otec“ je spracovaná lexikograficky na tejto stránke: [https://slovník.juls.savba.sk/?w=otec&s=exact&c=c85f&cs=&d=kssj4&d=psp&d=ogs&d=sssj&d=orter&d=scs&d=sss&d=peciar&d=ssn&d=hssj&d=ber nolak&d=noundb&d=orient&d=locutio&d=obce&d=priezviska&d=un&d=pskcs&d=psken# \[24.11.2021\]](https://slovník.juls.savba.sk/?w=otec&s=exact&c=c85f&cs=&d=kssj4&d=psp&d=ogs&d=sssj&d=orter&d=scs&d=sss&d=peciar&d=ssn&d=hssj&d=ber nolak&d=noundb&d=orient&d=locutio&d=obce&d=priezviska&d=un&d=pskcs&d=psken# [24.11.2021]).

akceptácia sociálnych noriem a hodnôt, prostriedok pozitívnej zmeny človeka. Z kvantitatívneho hľadiska jasne prevažujú pozitívne konotácie. Otcovstvo možno sláviť/oslavovať, tešiť sa z neho, zodpovedne sa naň pripravovať. Predovšetkým v religióznom kontexte sa exponujú nasledovné pozitíva spojené s otcovstvom – otcovstvo pochádza od Boha, je prejavom Jeho milosti: „pred Otcom, od ktorého má meno každé otcovstvo na nebi i na zemi“ stojí na počiatku všetkého stvorenia, má parameter posvätnosti, správnosti a čistoty. Otcovstvo v duchovnom zmysle súvisí s materstvom, spolu reprezentujú základné spoločenské a ľudské vzťahy, hodnoty, udávajúce pozitívny smer.

Z korpusových dát zároveň vyplýva, že otcovstvo je predmetom vysokej honorácie – nie každý muž je hoden byť otcom; na správne profilovanie otcovského vzťahu musí mať *zmysel pre otcovstvo*. Ak však táto podmienka neplatí, môžeme sa obvykle stretnúť s kolokáciou: „... že nie je stvorený na otcovstvo“. Osobitný reprezentatívny symbol otcovstva ako princípu stability a existencie našej kultúry, ktorý má i svoj pamätný deň, predstavuje ruka:

Ruka otca. Najvýraznejší znak otcovstva. Otcovstva ako ústrednej kultúrnej kategórie, bez ktorej sa nepohneme ďalej. Hovorte si, čo chcete, ale kultúry bez otca sú nám cudzie, Európa nemôže obstáť bez otca, hrozí jej zánik.

Navyše otcovstvo konotačne smeruje i do rámca výchovy k uvedomenému patriotizmu a občianstvu: „Patriotizmus znamená zamilovanie si všetkého otcovského: histórie, tradície, jazyka i samotnej rodnej krajiny“¹³.

Otcovstvo je však spojené i s negatívnymi metaforickými obrazmi – môže byť rizikové, zväzujúce, hrozné, kruté, dôvodom na obavy, môže spôsobovať trápenie, vyvolávať hnev, súdne procesy, zanechávať zmiešané pocity i zlé skúsenosti. Muž oň nemusí javiť záujem, prípadne vzťah k nemu môže udupať. Zvyčajne sa pri konštatáciách o mužoch nepripravených na otcovstvo stretneme s frazeologickými jednotkami alebo inými, viac-menej ustálenými kolokáciami, doloženými v korpuse vo viacerých príkladoch, napríklad „ako by sa ‚vykrútili‘ z otcovstva“,

¹³ V korpuse sme našli aj soliterný výskyt princípu otcovstva v synekdochickom spojení so štátom ako nositeľom tejto hodnoty: „Nemecko je princípom otcovstva. Taliansko materstva“.

„Ženbu aj otcovstvo som zobral na ľahkú váhu, z pleca na plece“, „na otcovstvo nemá čas“, „niektorí z nás si otcovstvo predstavujeme občas ako ‚Hurvínek válku‘“, „alebo mu zavesia na krk otcovstvo s mladým dievčaťom“ a i.

Nezriedka sa k nemu v rôznych kontextových súvislostiach viažu konštantné epitetá a iné prívlastky bližšie určujúce typ i kvalitu otcovského vzťahu. Najčastejšie sa stretáme s týmito: biologické, pravé, šťastné, Božie, kolektívne, sporné, oneskorené, nečakané, kňazské, aktívne, dobrovoľné, falošné, údajné.

Otcovstvo v konkrétnych metaforických skupinách

Ak vychádzame z Lakoffovej¹⁴ premisy o metaforách ako zovšeobecnených oblastiach ľudskej skúsenosti, ktoré sa vnímajú na báze iných konkrétnych oblastí ľudskej skúsenosti, konkretizujú ich a špecifikujú, môžeme z dostupných zozbieraných dát vyabstrahovať niekoľko skupín, v ktorých sa uplatňujú prvky metaforickej figuratívnosti. Z nich najzásadnejšie a kvalitatívne najvariabilnejšie sú najmä skupiny metafor otcovstva ako veci, neživého predmetu, rovnako tak i metafor otcovstva ako živej (žijúcej) bytosti.

V rámci komplexnej metaforickej skupiny „otcovstvo je predmet“ možno identifikovať viacero variabilných metaforických podskupín. Otcovstvo sa spolu s materstvom vníma ako vec (s konkrétnou vlastnosťou – ľahká, ťažká, krásna a i.): „materstvo a otcovstvo sú dve rôzne veci“, „Vopred ťa však upozorňujem, že otcovstvo nie je ľahká vec!“ Dokáže sa tiež symbolicky prejavovať ako materiál, nešpecifikovaná matéria/hmota, dokonca ako pôdny základ. Túto hmotu možno využívať, zúžitkovať alebo do nej robiť sondy ako do pôdy.

V kultúrno-symbolickom vedomí sa však nevníma len ako bližšie nešpecifikovaný predmet, ale aj ako predmet práva, biologického výskumu a administratívnej správy, napríklad „som sa navždy vzdal práva na otcovstvo“; „... Napriek tomu bol obvinený z otcovstva“; „materstvo a otcovstvo nie je iba biologický fakt“; „Chcem sa prihlásiť k otcovstvu“; „a tým teda de facto po administratívnom priznaní otcovstva“. Do tejto figuratívnej skupiny patrí aj obraz otcovstva ako veci, ktorú držíme

¹⁴ G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory...*, op. cit.

v rukách: „pevne drží v rukách aj svoje manželstvo a otcovstvo“, prípadne špinavej veci, ktorú treba vyčistiť: „Ukážte svoju hodnotu života, očistite svoje otcovstvo“.

Predovšetkým v textoch z religióznej sféry sa otcovstvo prejavuje na metaforickej báze posvätného, ba priam kultového transcendentného predmetu či prvku, napríklad „bratstvo medzi ľuďmi predpokladá a vyžaduje si transcendentné otcovstvo“, „lebo z otcovstva nevyhnutne vyplýva svätosť, ak je autentické“. Navyše jeho jedinečná transcendentná symbolika presahuje do nekonečnosti a večnosti – otcovstvo sa tu nezriedka môže metaforicky definovať pomocou obrazu predmetu/prvku *perpetuum mobile* a nemennej (matematickej) konštanty: „Otcovstvo a synovstvo nikdy neprestávajú“, „Druhý názor vychádza z prirodzeného zákona, a berúc do úvahy sociálne úlohy pohlaví, pokladá materstvo, otcovstvo a manželstvo muža a ženy za nemenné konštanty“, „Toto otcovstvo sa nezačína na zemi, začína sa v nebi. Otcovstvo je večné spolu s Bohom“.

Nezriedka sa otcovstvo charakterizuje na figuratívnom spájacom základe prostredníctvom metaforickej skupiny „otcovstvo je puto/zaväzovací mechanizmus“: „S touto teologickou víziou bolo spojené duchovné otcovstvo“, „otcovstvo pocítoval ako čosi, čo ho spútava“, „vytušiť puto otcovstva“.

Ako jedinečný predmet možno otcovstvo sprostredkovať, darovať (*d'akovali za dar otcovstva* – v tejto sémantickej oblasti sa pohybuje koncept otcovstva ako talentu, špecifickej danosti, ktorú muž získal), akceptovať/prijať/vziať, predať či kúpiť, odmietnuť, odovzdať, neposkytnúť, odložiť, možno sa ho chopiť. Navyše nám môže vypadnúť¹⁵, je potrebné ho skvalitniť, obnoviť, prípadne ho možno stratiť, pokaziť a zhoršiť (deformovať).

Relatívne rozšírené sú okrem toho metafory, v ktorých sa otcovstvo identifikuje ako predmet majúci alebo predstavujúci základ, jadro/zdroj (*do základu a jadra otcovstva, kde sám v sebe od vekov spočíval; Politické právo pochádza z otcovstva*); má konkrétne rozmery, ktoré možno i presiahnuť, prípadne môže predmet sám o sebe expandovať, a teda svoje rozmery rozširovať (*V kňazovi nachádzame otcovstvo, ktoré presahuje biologický rozmer; Jeho otcovstvo sa rozširu-*

¹⁵ V korpusových dátach je toto metaforické použitie doložené zriedkavo najmä vo frazeologickej jednotke: „... vypadlo otcovstvo z reči“.

je na celý svet; odhaľuje nový rozmer materstva, otcovstva). V prípade nesprávneho uplatňovania spoločenských hodnôt v otcovskom vzťahu sa môže metaforicky tento predmet rozmerovo zmenšiť: „Otcovstvo sa scvrklo na odpornú terminológiu“. Je tiež možné merať ho a vážiť. Otcovstvo má svoje znaky (svoj poriadok), rôzne škály a stupne, pritom ho možno nájsť v hĺbkach, prípadne hľbiť/prehlbovať, a tým intenzifikovať otcovský vzťah na metaforickom základe (*Vrhnúť sa znovu do hĺbok otcovstva; prehľbiť si svoje vnímanie otcovstva*). S touto skupinou úzko súvisia aj obrazy začiatku a konca otcovstva, rovnako tak orientačné metafory, v ktorých otcovstvo prichádza odniekiaľ: „... nad otázkami života i nad svojím blížiacim sa otcovstvom“, pritom pôsobí tu (v našom živote), nachádza sa vo vnútri a správa sa ako náplň: „... keďže má v sebe otcovstvo, synovstvo a podstatu rodiny“. Navyše otcovstvo nie je metaforicky identifikované len ako výplň iného predmetu, ale aj ako obal, ktorý v sebe nesie konkrétny obsah, t. j. obsahuje prvky: „... otcovstvo v sebe nesie aj psychologickú a sociálnu funkciu“.

Pozoruhodné sú metaforické koncepty, v ktorých sa otcovstvo interpretuje ako pozitívny a správny cieľ životnej cesty a želateľnej výchovy muža, pritom vybočenie z tejto cesty je negatívne a vyžaduje si návrat na ňu: „... mladíka v uskutočnení jeho najdôležitejšieho životného cieľa je otcovstvo“, „... ktoré by mali zabezpečiť ,návrat mužov k otcovstvu a monogamii““. Na túto cestu možno muža nahovoriť/prehovoriť.

S týmto vnímaním súvisí aj kognitívny koncept „otcovstvo je hranica“. Ide tu o pozitívne konotovanú kvalitatívnu premenu mladého človeka na muža, prechádzajúceho vďaka otcovstvu hranicou dospelosti a s ňou spojenej pravej zodpovednosti: „Otcovstvo beriem ako medzník, vstup do dospelosti“.

Rozšírené sú aj obrazy otcovstva ako tajomného/záhadneho predmetu (*Záhada otcovstva, nekonečná, neriešiteľná záhada*) a s tým súvisiacej metafory „otcovstvo je prikrývka“, v ktorej sa objavuje celý komplex figuratívnej obraznosti otcovského vzťahu ako predmetu, ktorý možno odhaliť, prikryť, odokryť, napríklad „zodpovednosti, ktorú nechce niesť, zakryť svoje otcovstvo“, „Otcovstvo treba odhaliť“, „frustráciu neprekryje ani nové manželstvo a otcovstvo“. Sem možno zaradiť aj výra-

zové spojenia typu: „Martin odmietne byť zapletený do tohto nepríjemného otcovstva“¹⁶.

V metaforike slovenského jazyka nie je neobvyklé identifikovať otcovstvo pomocou sensorických vnemov: „bytosťne cítili otcovstvo“, najmä vizuálnych: „... by mi prvý raz urobil moje otcovstvo viditeľným“. Otcovstvo má obraz, odráža sa, v súvislosti s tým sa profiluje metaforická skupina „otcovstvo je svietiaci predmet“ – jeho vyžarovanie je vizuálne prijímané: „v nás opäť rozožiari otcovstvo“; „Vyžaruje z neho veľký pokoj, veľké otcovstvo, veľmi dobrá príjemná atmosféra“; „... budúcu strediu poukáže na krásu otcovstva, ktorá bude svetlým kontrastom k tme“. Na vyžarovanie, t. j. na želatelné pôsobenie, si žiada a spotrebúva veľa energie (*nemám toľko energie, koľko by si vyžadovalo otcovstvo*).

Okrem vizuálnych vnemov sú tu výrazne zastúpené gustatívne sensorické vnemy, významovo sa hodiace do metaforickej skupiny „otcovstvo je jedlá potravina/ plod/ pochutina“. Sem patriace obrazy sú postavené na predstave, že abstraktnú hodnotu otcovstva možno ochutnať (vychutnať si ju): „... si ani nevychutnal závrtný pocit otcovstva“, okúsiť/zakúsiť. Otcovstvo môže byť čerstvú, zrelú (prípadne môže dozrievať) a chutné, prekypujúce, kus z neho sa vyskytuje vo vnútri mužov. V tejto súvislosti sme v korpuse našli jediný výskyt metaforického obrazu, v ktorom otcovstvo ako zrelý a chutný plod ovplyvňuje hmotnosť otcov: „Na hmotnosti mužov sa prejavuje aj otcovstvo.“ Napokon (si) otcovstvo možno užiť/užívať, čo hypertrofuje pozitívne konotácie tejto významnej spoločenskej hodnoty.

Jednou z kvantitatívne najrozšírejších metaforických skupín je skupina, v ktorej sa otcovstvo javí ako titul, post, poverenie, úloha, (pracovná/výkonnosťná/politická) funkcia, pracovná pozícia. Táto abstraktná hodnota sa tu chápe ako prvok, o ktorý sa možno uchádzať, možno naň kandidovať/ašpirovať. Je potrebné sa mu venovať „na plný úväzok“, tvrdo „na ňom pracovať“, nemožno z neho podať demisiu, pritom má medzigeneračný potenciál, pretože ide o poverenie, ktoré sa dedí z pokolenia na pokolenie. Na výkon tejto (pracovnej) funkcie sa treba dôsledne pripraviť.

¹⁶ V tejto súvislosti sa v textovom korpuse vyskytuje i metaforický koncept „otcovstvo je látka“, ktorý možno vo frazeologickom prenesenom zmysle na niekoho našit/prišit v zmysle potrestať niekoho, spôsobiť niekomu škodu (*Našijeme na toho odporného playboja matikára otcovstvo; ... že mu chcem prišit za golier otcovstvo, za ktoré nie je zodpovedný*).

Sémanticky blízko stojí skupina „otcovstvo je školský test (školská skúška)“, v ktorej sa za predpoklad správneho výkonu otcovskej funkcie považuje zvládnutie skúšok: „reparát z otcovstva, ktorý by si vážil ako ten najvzácnejší“; „Skúška otcovstva“, pritom podstatou zvládnutia skúšok či testov je získať nové vedomosti ako v školskom predmete (*muži sa otcovstvu musia učiť*) a nakoniec môže otec ako úspešný absolvent získať diplom (*Diplom otcovstva*).

Analyzovanú abstraktno-symbolickú funkciu otca okrem vyššie zmieneného diplomu figuratívne dopĺňajú aj ďalšie rozmanité obrazy, vyskytujúce sa v metaforickej skupine „otcovstvo je listinný dokument“. V tejto skupine sa otcovstvo prejavuje napríklad ako zoznam (*svet všetkých živých bytostí je zapísaný do otcovstva Boha*), empirický doklad/dôkaz administratívneho charakteru (*boli dokladom jeho ľahkomyseľného života a otcovstva*), prípadne tiež doklad právneho či ekonomického charakteru (*neboli schopné zdokladovať otcovstvo; Ja som však bol hlúpy a podpísal som otcovstvo*).

Ďalšou kvalitatívne rôznorodou metaforickou oblasťou je skupina „otcovstvo je stavba“. V rámci tejto skupiny chápeme otcovstvo ako budovu, ktorá má základ alebo je základom na budovanie (*prirodzené zákony a hodnoty, na ktorých sú založené manželstvo, rodina, výchova, otcovstvo a materstvo; každé otcovstvo a materstvo, každá rodina majú svoj základ*). Okrem toho sa správa ako jedinečná stavebná súčiastka, bez ktorej by sa žiadna stavba nemohla vybudovať: „Človek si vytvára vlastné ja z viacerých zložiek. Patrí sem aj materstvo alebo otcovstvo“. Z významového hľadiska stojí blízko k tejto skupine aj metafora „otcovstvo je inštitúcia“. Hoci sa tu abstraktná symbolická hodnota nevníma na stavebnej konkretizácii, predsa len sa obrazu otcovstva dodáva charakter existujúcej ustanovizne, organizácie či jedinečnej inštitúcie tvorenej ľuďmi a ich vzťahmi s pozitívnymi i negatívnymi prvkami, napríklad „Otcovstvo sa stalo ‚nedelňnou ustanovizňou“, „dáva dôraz na inštitúciu rodičovstva – materstva či otcovstva“. Ako každá inštitúcia aj táto prežíva krízu a môže smerovať k rozpadu, napríklad „..., krízu mužstva a otcovstva v dnešnej spoločnosti“.

Poslednou väčšou metaforickou skupinou (s ohľadom na kvantitu zastúpených príkladov i na figuratívnu variabilitu) je oblasť „otcovstvo je poklad/ majetok (finančná jednotka)“. Sem patriace metaforické obrazy naznačujú, že na otcovstve možno mať podiel, je to najcennejší poklad,

považuje sa spolu s materstvom za ľudské bohatstvo (*Zároveň treba uznať za vždy platné bohatstvo, ktorým je materstvo žien a otcovstvo mužov*). Navyše sa tu vyskytujú zaujímavé doklady v spojitosti s peňažnou sústavou a finančnou terminológiou, napríklad „Mužskosť, mužnosť a otcovstvo devalvujú útoky“; „Vnímam to ako veľký príspevok jeho duchovného otcovstva“.

V rámci metaforickej kategórie skúmanej abstrakcie, položenej na konceptuálnej báze neživých predmetov, sme v korpuse identifikovali aj tieto menšie skupiny, ktoré taxatívne vymenujeme:

- „Otcovstvo je nádoba“ – môže sa naplňať i vyprázdňovať, niečo v sebe obsahuje.

- „Otcovstvo je vodná plocha“ – súvisí s obrazom studne či vodnej plochy rôznej podoby (prameňom vody aj jej ústím): „Rodičom navrhuje hľadiť na Božie otcovstvo ako na transcendentný prameň každého ľudského otcovstva“; „Z tohto otcovstva by mala plynúť maximálna snaha pomáhať všetkým žijúcim v tejto krajine“; „ústiace do manželstva a neistého otcovstva“¹⁷. Okrem toho sa vníma aj ako prívalová vlna (prílív), čo zasahuje človeka.¹⁸ Ak v živote muža tento vzťah chýba, môže po ňom prahnúť.

- „Otcovstvo je bremeno“ – v tejto skupine sa úloha otca identifikuje s obrazmi ťažkého či neznositelného nákladu na ľudských pleciach; je to ťaživá povinnosť (ťažcha), dokonca súvisí s obrazom konského postroja, kladeného na hlavu a plecia muža, zanechávajúc tak negatívne konotácie súvisiace s významom ťaživosti, náročnosti: „... by som chcela na teba zavesiť ohlávku falošného otcovstva“.

- Veľmi zriedkavé sú metaforické koncepty v skupine „otcovstvo je choroba“ – môže sa široť, ľudia sa ňou môžu infikovať: „K predstave otcovstva ho nainfikovali kamaráti“.

- „Otcovstvo je hra (hračka/zábavný predmet)“ – v sémantickom rámci tejto skupiny sa vyskytujú obrazy predmetu, ktorý môže niekoho

¹⁷ Opakom obrazu vodnej plochy je metafora sopky (lávy), ktorej jediný výskyt sme v textovom korpuse našli v religióznej sfére: „... aby plnili otcovskú funkciu, vyvierajúcu z otcovstva samého Boha“.

¹⁸ V metaforike sa náhla intenzifikácia abstraktného vzťahu vyjadruje aj pomocou iných figuratívnych štruktúr. Okrem náhlej prívalovej vlny, ktorá zmietne človeka (často nepripraveného), prípadne ho celkom pohltí, sa tu vyskytujú tiež obrazy rýchlej a náhlejšej strely, mierenej na človeka a zasahujúcej jeho telo i dušu: „Otcovstvo je cit, ktorý zasiahne ducha“.

baviť alebo postupne prestať baviť, prípadne slúži na krátkodobé rozptýlenie.

- „Otcovstvo je divadlo“ – v tejto skupine sa odzrkadľujú predovšetkým teórie sociologického charakteru, založené na metaforickom základe. Podľa nich sa i tento vzťah definuje ako sociálna rola (*Otcovstvo a materstvo sú najvýznamnejšie sociálne roly*), navyše môže fungovať podľa predpísaného scenáru: „Tí, ktorí sa tešia z toho, čo im otcovstvo prinieslo, si môžu tento scenár pozrieť ešte raz a presvedčiť sa, o čo cenné ich oberal“.

- „Otcovstvo je výrobný produkt“ – metaforická báza tu funguje na sémantickej konkretizácii v súvislosti s výrobným postupom a výsledkom výroby, kde sa otcovstvo (tiež v kombinácii s materstvom) tvorí/vytvára = produkuje.

- „Otcovstvo je podnecujúci prostriedok“ – abstraktný koncept sa tu prejavuje ako častica/prvok so schopnosťou vyvolať účinok organizmu.

Rozmanité koncepty nájdeme rovnako v druhej veľkej skupine kognitívnych metafor, v ktorej sa skúmaná hodnotová abstrakcia stesňuje – správa sa ako ľudská/živá bytosť. Vychádzajúc z dostupných korpusových dát, metaforická skupina „otcovstvo je živá bytosť“ však z kvalitatívneho i kvantitatívneho hľadiska zahŕňa menší počet reprezentantov v porovnaní s predošlou skupinou, v ktorej sme spomínanú abstrakciu definovali na predmetných/neživých/neosobných konkretizáciách.

Esenciálny základ pre metaforické vnímanie otcovstva ako žijúcej bytosti predstavujú obrazy, v ktorých otcovstvo žije v našom živote, má svoj pôvod, ako pravá hodnota v spoločnosti prežije a je v kontakte s ľuďmi, môže zlyhať, treba si ho ctiť/uctiť. Predstavu otcovstva ako osoby intenzifikuje nutnosť jeho zrovnoprávnenia s inými prvkami života (najmä s materstvom), pritom však ho možno ohroziť, zraniť, zahanbiť či vy-smiať sa mu. Ako metaforicky živá bytosť má otcovstvo svoju tvár (zväčša ide o peknú tvár, no možno ju aj znetvoriť nesprávnym konaním)¹⁹. V korpuse máme dokonca ojedinelý doklad mimických schopností spojených s analyzovaným pojmom, napríklad „... naňho v chvíli dôvernosti zažmurká otcovstvom“. V tejto súvislosti nie je prekvapivé, že v korpuse

¹⁹ Niekoľko textových dokladov k tejto významovej línii smeruje k metaforickému konceptu otcovstva ako osobnosti vystupujúcej v médiách: „Mediálnym prezentovaním otcovstva sa vytvára obraz muža...“

sa vyskytnú doklady, v ktorých má otcovstvo vlastné telo (otcovstvo stesňuje materskú, bratskú a sesterskú lásku), dokonca osobitú charizmu. Metaforický koncept otcovstva ako živej bytosti obsahuje aj obrazy spiacého či krutého človeka: „Otcovstvo sa mu javí ako despotizmus, ktorý ohrozuje“. Predsa však kvantitatívne prevažujú pozitívne konotácie – k takým patria i predstavy otcovstva ako osoby odkrývajúcej to najlepšie, čo človek nesie vo svojom vnútri: „Otcovstvo v ňom odkrylo doteraz netušené dimenzie“.

V tejto sémantickej línii sa pohybuje konceptuálna metafora „otcovstvo je rodič/dieťa“. Prítomné obrazy ukazujú, že otcovstvo má byť plodné, vzniká v živote muža (rodí sa ako dieťa), ale aj z neho sa rodia rôzne hodnoty s pozitívnymi konotáciami: „... ukazujú, ako sa z jeho otcovstva zrodili pravé duchovné priateľstvá“. V tomto rámci sa predpokladá správne výchovné pôsobenie otcovstva vo vzťahu k deťom a iným ľuďom, dôsledkom tohto pozitívneho výchovného pôsobenia je želateľná zmena otcovstvom dotknutých osobností – a teda dosiahnutie dospelosti v metaforickom zmysle (*Časom dorastajú do svojho otcovstva a materstva*), navyše sa oň treba staráť, treba ho chváliť/ pochvalovať si, oceňovať, možno sa ho ujať, nemožno ho zanedbávať, nie je správne zriecť sa ho.

Sémanticky blízko stojí figuratívna predstava výchovného pomocníka, tešiteľa, darcu, podporovateľa i osoby podporovanej, výchovne ovplyvňovanej: „Otcovstvo totiž podporovalo vo mne úfnosť, že môj život nezanikne skonom, ale bude pokračovať v synovi, v jeho deťoch a detných deťoch“; „... jej narodenie zmenilo môj pohľad na svet. Otcovstvo mi dalo obrovskú radosť“; „Zdá sa, že vám otcovstvo pomohlo zlepšiť i výkony“; „Krajiny, kde existujú politiky s priamou podporou otcovstva“. Okrem toho by cieľom správneho vzťahového pôsobenia malo byť posilnenie otcovskej úlohy.

Vnímanie zodpovednosti a vážnosti, vyplývajúcej z úlohy otca ko výchovnom pôsobení, sa naznačuje i v konceptuálnej metafore, v ktorej otcovstvo vnímame ako hosťa/ návštevu v našom živote (*S otcovstvom prichádza autorita*), prípadne ako osobu, s ktorou sa dá stretnúť: „Druhýkrát prežívané otcovstvo, ktoré ma postretlo teraz, prežívam oveľa viac“, či ako osobu, ku ktorej môžeme byť pozvaní: „Pozvanie k materstvu a pozvanie k otcovstvu“ – v zmysle dostať do života novú úlohu a funkciu spojenú s otcovstvom. V prítomnej figuratívnej sémantike sa však nachádza aj

koncept návštevy prinášajúcej do života starosti a problémy: „... so všetkými útrapami, ktoré otcovstvo prináša“, prípadne so sebou prináša rôzne iné nešpecifikované prvky: „Keby som bol vedel, čo prináša otcovstvo...“

Významnú skupinu konceptuálnych metafor reprezentujú kategórie „otcovstvo je partner“ a „otcovstvo je súper“. V rámci uvedených skupín sa vyskytujú metafory, v ktorých sa otcovstvo predstavuje v úlohe životného partnera, vyžadujúceho si dobrý a pozitívny prístup ľudí k otcovskému vzťahu, inak hrozí sociálna nestabilita, konflikt a pod. Na takomto ponímaní sa zakladajú obrazy zmierenia (*hľadá zmierenie so svojím otcovstvom*) i potreby vyrovnať sa s ním (*niektorí muži sa nevedia vyrovnáť s otcovstvom*). Sem patria aj metaforické obrazy partnera, ktorému možno byť verný: „... je verný sebe samému, svojmu otcovstvu“, alebo o ňom môžeme pochybovať: „Pochybujeme o otcovstve“. K otcovstvu sa tu viažu emócie lásky: „Našli sme troch chlapov, ktorí milujú otcovstvo“; „a on bol taký vzrušený zo svojho nastávajúceho otcovstva“, rovnako tak otázky o miere túžby po jeho prítomnosti: „... položili otázku, či mu nechýba otcovstvo“, „túžba po otcovstve“.

Odhliadnuc od partnerských vzťahov, do danej metaforickej skupiny patrí tiež obraz diskusného partner/súpera, s ktorým sa musíme konfrontovať. Pritom je vyzývateľom, nad ktorým treba vyhrať: „... ako sa popasovať s výzvou moderného otcovstva a zvíťaziť“. Zároveň nás môže prenasledovať, pričom môže byť dôvodom nášho neúspechu alebo škodovania: „Kolníka, vyautovalo otcovstvo“ – použité v kontextovom športovom význame, v ktorom je otcovstvo akýmsi hendikepom, znevýhodňujúcim otca oproti iným ľuďom – športovcom.

Záver

V predložennom článku sme na základe kvantitatívnej korpusovej analýzy, vychádzajúcej zo zdrojov SNK, zozbierali jednotlivé výskyty lexémy „otcovstvo“ v konkrétnych komunikačných kontextoch, pritom sme sledovali ich sémantickú kognitívnu kategorizáciu – metaforické použitie. Vychádzajúc z analytickej metodiky kognitívnej lingvistiky, kognitívnej etnolingvistiky a teórie metafory, sme sa pokúsili o dôsledné preskúmanie konkretizačného podložía prítomných metafor, vďaka čomu sme preukazovali, na akých princípoch, skúsenostných či poznatkových

oblastiach jednotlivé metafory stoja a čo je podstatou ich mentálneho uchopenia, pretože to je súčasťou sledovania a definovania jazykového obrazu sveta.

S odkazom najmä na analýzy G. Lakoffa sme konceptuálnu metaforu chápali ako konštrukt založený na významovom pripodobňovaní celých skúsenostných komplexov, ktoré nám dovoľujú uvedomiť si, že metafory majú základ v konkretizáciách, na báze ktorých funguje ich abstraktný prenesený význam. Takto sa nám podarilo identifikovať nielen jednotlivé konotácie a frazeologické jednotky, spojené s abstraktnou symbolikou pojmu otcovstvo, ale aj osobité metaforické skupiny, a to „otcovstvo ako neživá vec“ a „otcovstvo ako živá bytosť“, na základe ktorých sa táto abstraktná hodnota konceptualizuje v našom jazyku i v našej kultúrnej symbolike. Zistili sme, že uvedené metaforické skupiny sa variujú do rozmanitých podskupín, ktoré sme identifikovali a podložili dokladmi zo zhromaždeného korpusového – textového – materiálu.

Týmto spôsobom sme sa pokúsili prispieť k precíznej významovej identifikácii a definícii kognitívneho pojmu otcovstvo z etnolingvistického hľadiska, a prispieť tak k podrobnejšiemu poznaniu daného pojmu a jeho významových špecifik, prítomných v slovenskom jazyku a v kultúrnej symbolike slovenskej proveniencie.

Literatúra / References

- Bartmiński J., *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, Oakville 2012.
Bartmiński J., *Jazyk v kontextu kultury*, Praha 2016.
Kövecses Z., *Metaphor. A Practical Introduction*, Oxford 2002.
Lakoff G., Turner M., *More than Cool Reason*, Chicago–London 1989.
Lakoff G., Johnson M., *Metafory, ktorými žijeme*, Brno 2014.
Vaňková I. et al., *Co na srdci, to na jazyku*, Praha 2005.
Vaňková I., *Nádoba plná řeči*, Praha 2007.

Internetové zdroje:

- Slovenský národný korpus: <https://bonito.korpus.sk>.
Slovníky JÚLŠ SAV: <https://slovník.juls.savba.sk>.